

Prof. dr hab. Ewa Wysocka
Instytut Pedagogiki
Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Śląski

Katowice, 29.09.2021

RECENZJA

rozprawy doktorskiej pt. **Diagnoza warunków tworzonych dzieciom w wielu pominiętych w wybranych placówkach opieki i edukacji a rozwijanie przez nie autonomii i samoregulacji**

Autor: mgr **Alicja Potorska**

Praca została przygotowana pod kierunkiem

Prof. dr hab. **Marii Deptuły**

Promotor pomocniczy: dr **Blanka Poćwiardowska**

Niniejsza recenzja została wykonana na zlecenie Rady Dziedziny Nauk Społecznych Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Kierując się przyjętymi ogólnymi wytycznymi i zasadami oceniania prac naukowych, zgodnie z którymi ocenie podlegają przede wszystkim oryginalność rozwiązania problemu naukowego, samodzielność realizacji projektu badawczego i będące ich podstawą przygotowanie teoretyczne doktoranta, w recenzji przedstawiona została ogólna ocena treści i układu pracy ze szczególnym podkreśleniem jej wartości merytorycznej wyznaczanej podjętą problematyką badawczą i sposobem jej rozwiązania, dokonano oceny poprawności definicji i teorii wykorzystywanych przez Autorkę, dokonano oceny poprawności analiz i adekwatności naukowego poziomu pracy w odniesieniu do jej przeznaczenia, a także wskazano ewentualne i możliwe rozszerzenia lub ograniczenia pracy.

Ocena i uwagi ogólne

Pani mgr Alicja Potorska przedstawiła do oceny pracę doktorską, w której podjęła temat niezwykle trudny i ambitny, biorąc pod uwagę okres rozwojowy którego badania

dotyczą. Ponadto jest to temat pedagogicznie niezmiernie ważny, poznawczo interesujący i aktualny teoretycznie, a przede wszystkim znaczący praktycznie. Problem rozwijania autonomii i samoregulacji dzieci w wieku poniemowlęcym w kontekście tworzenia warunków instytucjonalnych sprzyjających ich wszechstronnemu rozwojowi jest niezwykle ważny z perspektywy indywidualnej, czyli tworzenia podstawowych warunków decydujących o rozwoju w ciągu całego życia osoby/jednostki, a także z perspektywy rozwoju dziedziny naukowej, ze względu na niedostatek wiedzy/literatury przedmiotu i badań odnoszących się do przedmiotowej kategorii wiekowej (jak sama Autorka podkreśla jest to kategoria osób „niewidzialnych”). Trudno się temu dziwić, bo badania te są niezwykle trudne w realizacji, mając wiele instytucjonalnych ograniczeń związanych z szeroko rozumianą badawczą dostępnością grupy, a także ze względu na ich charakter – badania podłużne, które są znacznie bardziej wymagające dla badacza.

Dokonując wstępnie oceny dysertacji z perspektywy realizacji założonych i jednocześnie złożonych celów (teoretycznych i praktyczno-wdrożeniowych), praca jest ostatecznie odpowiedzią na potrzeby praktyki edukacyjnej, wzbogacając także wiedzę pedagogiczną, szczególnie w zakresie pedagogiki opiekuńczej i teorii wychowania małego dziecka, zajmujących się „konstruowaniem” warunków jego prawidłowego rozwoju (materialnych, przestrzennych, społecznych i emocjonalnych); dokumentując przy tym ich znaczenie dla rozwoju wybranych (ale niezmiernie istotnych) właściwości/cech dzieci uczęszczających do również wybranych instytucji wczesnej opieki i edukacji. Wiedza ta ma bezpośrednie przełożenie na praktykę edukacyjną, gdyż udokumentowanie znaczenia określonych warunków rozwojowych stanowi podstawę możliwych rekomendacji praktycznych i jednocześnie wdrożeń przydatnych dla praktyków. Niebagatelne znaczenie praktyczne ma także w moim przekonaniu dostarczenie praktyce autorskich narzędzi do badania zarówno warunków rozwoju dziecka w przedmiotowych instytucjach, jak i do badania poziomu/zakresu realizacji zadań rozwojowych właściwych dla danego wieku (autonomia i samoregulacja), co umożliwia zarazem monitorowanie przebiegu rozwoju dziecka i jego efektów, a także doskonalenie pracy z dziećmi, służących łącznie ich wszechstronnemu rozwojowi w ciągu całego życia (zgodnie z przyjętą koncepcją kryzysów rozwojowych i rozwoju w cyklu życia).

Należy podkreślić, że projekt badawczy – odnoszący się do ważnego pedagogicznie problemu podjętego przez Doktorantkę – rozwijany i przedstawiany jest w sposób spójny, logiczny i konsekwentny w toku całej autorskiej narracji. Autorka umiejętnie prowa-

dzi czytelnika przez wszystkie najważniejsze zagadnienia teoretyczne, formułując przesłanki dosyć unikatowego teoretycznie projektu badawczego: definiuje istotne dla problematyki badawczej pojęcia, przywołuje najważniejsze koncepcje dotyczące przedmiotowych dla pracy zagadnień, co w rezultacie pozwala jej sformułować bazowe dla projektu założenia metodologiczne skonceptualizowanego autorsko problemu badawczego, które stanowią dobrą podstawę do jego rozwiązania w założonych przez siebie ramach. Oczywiście stanowi fakt, że niezależnie od poziomu naukowego rozwoju autora określonego projektu badawczego, nie ma prac naukowych obiektywnie doskonałych, a więc i ta ma swoje ograniczenia czy deficyty (dodam nieliczne), które jednak nie dyskredytują jej wartości, a zwykle ich postrzeganie wynika z przyjmowania odmiennej perspektywy teoretyczno-metodologicznej różnych problemów przez osobę czytającą (oceniającą). Ich świadomość lub uświadomienie sobie możliwości przyjmowania różnych perspektyw badawczych służy jedynie dalszemu doskonaleniu warsztatu naukowego i pisarskiego osoby ocenianej. Należy też przyjąć, że nie zawsze stanowią one podstawę lepszych rozwiązań niż przyjął czy zastosował sam autor pracy. Refleksyjnie krytyczna ocena pracy, podkreślająca jej walory, a czasem też jej deficyty, służy bowiem jedynie budowaniu doświadczenia badawczego w sposób refleksyjny, polegający na rozważeniu innych perspektyw widzenia problemu czy jego rozwiązań, czego świadomość warto mieć, a choć niekoniecznie trzeba je wybierać czy się z nimi zgadzać, warto uczyć się uzasadniać własne wybory.

Praca ma w aspekcie teoretycznym charakter interdyscyplinarny, obejmując konstrukty teoretyczne analizowane w pedagogice opiekuńczej, teorii wychowania, ale też psychologii rozwojowej i wybiórczo socjologii (choć bezpośrednich odniesień tu brakuje), co podnosi w moim odczuciu jej wartość merytoryczną. W aspekcie metodologicznym jest to – stosunkowo rzadko spotykany, bo trudny w realizacji – projekt mający charakter badań podłużnych z dwukrotnym pomiarem, jak sądzę jedynie możliwych do zrealizowania w naszych warunkach instytucjonalnych. W moim przekonaniu przyjęta przez Doktorantkę procedura badawcza znacząco podnosi wartość zrealizowanego projektu badawczego.

Podkreślić również należy, że lektura tej wartościowej poznawczo i wielowątkowej rozprawy doktorskiej pozwala czy nakazuje spojrzeć na nią z różnych punktów widzenia, teoretycznego i praktycznego, ale zawsze centralnym dla mnie punktem odniesienia w dokonywanych ocenach są podstawowe procesy decydujące o kształcie projektu badawczego, a więc problematyzacja i operacjonalizacja, składające się w rezultacie na koncep-

tualizację projektu badawczego oraz jej efekt, czyli analizę i interpretację wyników uzyskanych w badaniu, stanowiących podstawę wnioskowania czy formułowania rekomendacji praktycznych możliwych do zrealizowania w procesie wychowania małego dziecka. Wszystkie te elementy pracy wstępnie uznaję za zadowalające i pozwalające rekomendować ją jako spełniającą wymogi stawiane pracom i osobom aspirującym do uzyskania stopnia doktora.

Zawartość treściowa i struktura rozprawy doktorskiej

Omawiając i oceniając **zawartość treściową rozprawy** obejmuje ona w swej strukturze 3 główne rozdziały: (1) teoretyczny, związany z dwoma najważniejszymi kategoriami teoretycznymi, odnoszącymi się do wczesnej opieki i edukacji w kontekście rozwojowym i wspomagania rozwoju psychospołecznego małego dziecka; (2) metodologiczny, zawierający wyczerpujące omówienie najważniejszych elementów projektu badawczego, dokumentujący wiarygodność pozyskanego materiału empirycznego; (3) analityczny, zawierający najważniejsze ustalenia wynikające z przeprowadzonych badań oraz (4) elementy uzupełniające, czyli wstęp, zakończenie, bibliografię, spisy tabel i rycin, rozbudowany ze względu na charakter projektu aneks, zawierający tabele statystyk opisowych, tabele zawierające wyniki testowania, tabele korelacji, narzędzia badawcze, formularz zgód rodziców na badania. Praca zawiera zatem wszystkie konieczne elementy składające się na dobrze merytorycznie i redakcyjnie przygotowany projekt badawczy.

Struktura tekstu jest charakterystyczna dla modelu badań empirycznych przyjętych przez Autorkę, zawierając wszystkie niezbędne elementy dokumentujące przebieg realizacji projektu; jest ponadto adekwatna do przedstawionej w tytule tematyki pracy oraz zachowuje właściwe relacje pomiędzy objętością części teoretycznej i empirycznej. Uszczegóławiając, praca na 360 stronicach zawiera w swej strukturze podstawowe dla takich rozpraw elementy:

- a) teoretyczne podstawy badań własnych (ok. 80 stronic), 4 podrozdziały zawierające niezbędne dla konceptualizacji problematyki badawczej informacje odnoszące się do kategorii związanych *stricto* z tematyką pracy: założenia odnoszące się do wczesnej opieki i edukacji z właściwym uzasadnieniem ich znaczenia rozwojowego i płynących z niej/z nich korzyści w wymiarach indywi-

dualnym i społecznym; koncepcji i modeli pracy z małymi dziećmi w Polsce oraz w wybranych krajach UE (tu słabo adekwatny jest tytuł podrozdziału 1.3. do poszczególnych jego akapitów, których zakres treściowy jest szerszy, obejmując kwestie odnoszące się nie tylko do Polski);

- b) założenia metodologiczne badań własnych rozpisane szczegółowo z uwzględnieniem wymagań stawianych projektom badawczym o charakterze empirycznym, prezentujące model badań podłużnych (65 stron) w 6 akapitach dokumentujących konceptualizację i sposób realizacji autorskiego projektu badawczego, z uwzględnieniem dokumentowania konstruowanych lub wstępnie adaptowanych, zaś w efekcie twórczo i autorsko przekształconych narzędzi badawczych;
- c) analizę wyników zrealizowanego projektu obejmujących strukturalnie przyjętą prezentację materiału empirycznego, rozpisaną w 4 podrozdziałach (ok. 110 stron);
- d) zakończenie (14 stron);
- e) bibliografię, spisy tabel i rycin, aneks (łącznie ok. 90 stron), dokumentujące sposób i podstawy realizacji autorskiego projektu badawczego;
- f) wstęp rekapitulujący założenia badań własnych i obszar/zakres ich realizacji.

W swojej ocenie skupię się głównie na: projektowaniu badań i ich podstawie teoretycznej, dokumentujących nowatorski charakter badań oraz w mniejszym stopniu na warstwie *stricte* analitycznej projektu badań, kierując się przekonaniem, że dobra konceptualizacja problematyki badawczej z uwzględnieniem założeń teoretycznych decyduje w największym stopniu (choć nie tylko) o jakości realizacji projektu badawczego jako całości. Dlatego też sądzę, że głównie od tych elementów projektowania zależy w zasadzie całokształt realizacji badań i ich efekty wynikające z analizy pozyskanych danych empirycznych.

Rozdział 1. Problematyka wczesnej opieki i edukacji w kontekście wspomaganie rozwoju psychospołecznego dzieci w wieku poniemowlęcym

W pierwszym rozdziale, teoretycznym, Autorka przedstawia wstępne rozstrzygnięcia terminologiczne i koncepcyjne związane z wczesną opieką i edukacją w ujęciu pedagogicznym i prawnym; w kolejnym akapicie przechodzi do charakterystyki korzyści

jednostkowych i społecznych z niej wynikających. W trzecim akapicie, nieco nieadekwatnie nazwanym jako wczesna opieka i edukacja w Polsce (bo w wielu akapitach analiza wykracza poza ramy krajowe), przedstawiono w sposób wystarczający kwestie jej instytucjonalnych form, koncepcji oraz wyzwań przed nią stojących, czyli głównie ich dostępności w Polsce i wybranych krajach UE. Istota własnego projektu zaprezentowana została w kolejnym akapicie, już bezpośrednio odnoszącym się do teoretycznych założeń badań własnych dotyczących ich przedmiotu. Ostatni akapit odnosi się zatem do teorii stanowiących podstawę przyjętych ram badań empirycznych, obejmując kwestie *stricte* związane z rozwojem i zadaniami rozwojowymi oraz społecznymi i środowiskowymi warunkami rozwoju w reprezentatywnych dla przedmiotu badań ujęciach. Te cztery podrozdziały w sposób niewyczerpujący, ale wystarczający egzemplifikują przegląd wiedzy koniecznej do projektowania badań własnych w obszarze warunków instytucjonalnych rozwoju dziecka w okresie poniemowlęcym oraz efektów wynikających z ich oddziaływania na rozwój psychospołeczny dziecka w wybranych sferach rozwoju. Jest to dobre tło i zarazem przejście do refleksji i analiz najbardziej istotnych z perspektywy budowania własnego projektu badawczego. W sposób wystarczający w stosunku do charakteru pracy oraz analizowanych w niej kategorii zmiennych przedstawione zostały w sposób skondensowany główne ujęcia rozwoju psychospołecznego (i zadań rozwojowych) oraz jego warunków materialnych, przestrzennych, społecznych, emocjonalnych czy środowiskowych (społeczna psychologia rozwoju A.I. Brzezińskiej, społeczna psychologia środowiskowa A. Bańki), a także dobrze przygotowana została kwerenda literatury przedmiotu i badań (wraz z narzędziami służącymi do diagnozy efektów rozwoju psychospołecznego i warunków tego rozwoju) z obszaru wczesnej opieki i edukacji. Brakuje mi tu, szczególnie w kontekście warunków materialnych i przestrzennych rozwoju dziecka ujęć socjologicznych z obszaru socjologii edukacji, ale autorka ma prawo wyboru teorii i dyscyplinowego ich ulokowania. Warto byłoby jednak uzasadnić lub choćby zaznaczyć w pracy to ograniczenie. Rozdział teoretyczny kończy podsumowanie stanowiące rekapitulację najważniejszych założeń teoretycznych własnego projektu badawczego.

Uogólniając, na 80 stronicach tej dosyć obszernej części teoretycznej (4 podrozdziały) Autorka umiejętnie przedstawia kwerendę literatury przedmiotu (w warstwie teoretycznej i empirycznej), czyniąc to konsekwentnie i zgodnie z poczynionymi przez siebie założeniami, które nie zawsze wystarczająco konkretyzuje lub wskazuje ograni-

czenia przyjętych koncepcji w sensie ich znaczenia dla podjętej problematyki badawczej oraz wykazuje się umiejętnością posługiwania się warształem pojęciowym przedmiotowym dla pracy dyscyplin/y oraz zdolnością formułowania myśli na dobrym poziomie językowym (naukowo poprawnym). Dobrze dokumentuje własną perspektywę patrzenia na analizowane problemy i wystarczająco rozwija konieczne wątki dotyczące przyjętego podejścia teoretycznego. To wystarczająco spójny, logicznie przeprowadzony wywód, wstępnie uzasadniający wybór i sposób konceptualizacji przyjętej głównej kategorii analitycznej – warunków rozwoju psychospołecznego w wieku poniemowlęcym. Uzasadniona jest także w kontekście tworzenia narzędzi autorskich rozbudowana kwerenda i analiza narzędzi służących do diagnozy różnych obszarów, sfer i aspektów rozwoju psychospołecznego dziecka i jego warunków.

Podsumowując część teoretyczną recenzowanej pracy należy zauważyć, że jej zawartość w sposób wystarczający uzasadnia realizację projektu badawczego, zaś Autorka wykazuje się umiejętnością dokonywania wyboru adekwatnych do przedmiotu własnych zainteresowań teorii, koncepcji i ujęć teoretycznych. Autorka przedstawia względnie syntetycznie stan poglądów i badań opisanych w reprezentatywnych dla przedmiotu pracy publikacjach, w zakresach ważnych dla projektowania badań własnych, dokonuje też w podsumowaniu ostatecznej rekapitulacji przyjętych założeń teoretycznych w poszczególnych zakresach, stanowiących podstawę konceptualizacji i operacjonalizacji projektu badawczego, uzasadniając też prawidłowo i względnie wyczerpująco potrzebę badań w przedmiotowym dla pracy zakresie tematycznym.

Rozdział 2. Założenia metodologiczne badań empirycznych

OGÓLNA OCENA: Dokonując oceny drugiego, rozbudowanego rozdziału pracy, poświęconego uszczegółowieniu założeń metodologicznych rozprawy, należy wstępnie wskazać, że jego zawartość stanowi egzemplifikację tematu pracy i zarazem problemu badawczego, które zostały sformułowane prawidłowo, będąc jednocześnie podstawą sformułowania **oryginalnego** teoretycznie i **praktycznie użytecznego** problemu badawczego. Wynika to z wystarczającej dla skonceptualizowania problematyki badawczej kwerendy dobrze dobranej literatury przedmiotu w przedmiotowym dla problemu badawczego obszarze i literatury metodologicznej (sto kilkadziesiąt pozycji). A choć do-

stępne źródła możliwe do wykorzystania w konceptualizacji problematyki badawczej są znacznie bogatsze, to jednak Autorka miała prawo wyboru i przyjęcia określonej perspektywy teoretycznej, która w znacznej części wyznacza przyjęty w badaniach paradygmat metodologiczny. Prezentowanie założeń teoretyczno-metodologicznych nie musi wiązać się z metaanalizą całości dorobku w danym obszarze/zakresie. Ponadto przyjęta perspektywa widzenia problemu i sposobu jego rozwiązania jest wystarczająco dobrze uzasadniona, natomiast procedura badawcza przedstawiona została szczegółowo wraz z refleksyjnym jej uzasadnieniem. Zastosowany paradygmat metodologiczny ostatecznie został dobrze opisany i uzasadniony w kontekście podjętej problematyki badawczej, także w kontekście jej powiązania z praktyką edukacyjną (s. 82-84), poczynając od założeń metametodologicznych (przyjętej filozofii badania), przez ich stopniową konkretyzację z uwzględnieniem kryteriów określających paradygmat pozytywistyczny, ilościowy. Autorski projekt badawczy zaplanowany i przeprowadzony został w sposób wystarczająco spójny i kompletny pod względem opisu wszystkich koniecznych elementów warunkujących prawidłowe postępowanie badawcze. Jest to wstępnie dobra podstawa realizacji założonych celów projektu badawczego.

PRZEDMIOT I CELE BADAŃ: Przedmiot badań – choć złożony – został dobrze określony jako powiązane ze sobą warunki (przestrzenne, materialne, społeczno-emocjonalne) i efekty/osiągnięcia rozwojowe (autonomia, samoregulacja). Założono realizację bardzo ambitnego celu (celów poznawczych, teoretycznych i praktycznych użytecznych, wdrożeniowych), jak na pracę na poziomie doktoratu, a przede wszystkim projektu trudnego organizacyjnie w instytucjonalnej realizacji ze względu zarówno na wiek rozwojowy, jak i zakres czy organizację badań. Podkreślić należy walor przyjętej procedury badawczej (badania podłużne), w kontekście trafności i rzetelności zdobywanej wiedzy.

PROBLEMY BADAWCZE: Struktura problemów badawczych (głównego i szczegółowych) jest merytorycznie uzasadniona i logicznie skonstruowana, ale brakuje mi tu głębszego ich teoretycznego umocowania, choć Autorka na s. 87 formalnie to wyjaśnia, odsyłając do założeń teoretycznych. Jednak na poziomie doktoratu, warto może byłoby znaleźć i wskazać bezpośrednio odniesienia do założeń teoretycznych (źródła problemów badawczych, źródła takiej konceptualizacji problematyki badawczej). Dobrze uzasadniono rezygnację ze stawiania hipotez, choć można byłoby znaleźć nie tylko uzasadnienia „formalne” (badania diagnostyczne), ale i merytoryczno-treściowe czy niedosta-

tek dostępnych badań empirycznych w przedmiotowym zakresie. Ogólnie jednak pytania sformułowane są jasno i dobrze skonkretyzowane, stanowiąc dobrą przesłankę czy prognozyk realizacji założonych celów badań.

ZMIENNE I WSKAŹNIKI: Model zmiennych (s. 89), ich rodzaj, status i sposób pomiaru z wyodrębnieniem wskaźników zostały prawidłowo i bardzo szczegółowo określone i bardzo dobrze omówione w pracy (s. 89-104), włączając w to również operacyjne definicje przyjętych zmiennych. Stanowi to bardzo dobry prognozyk do realizacji badań, poprzedzonych dodatkowo konstrukcją autorskich narzędzi diagnostycznych. Ponadto jest to imponująca praca twórcza Doktorantki, która jest rezultatem bardzo dobrego rozeznania w literaturze przedmiotu oraz w dostępnym warsztacie diagnostycznym, co warto szczególnie podkreślić.

PROCEDURA BADAWCZA – METODA, TECHNIKI I NARZĘDZIA: Dobór metod, technik i narzędzi badawczych w kontekście ich strukturalizacji warunkowanej ogólnie podziałem na metody doboru próby, zbierania danych i ich analizy, uznają za prawomocny i wystarczający, z wyjątkiem tego ostatniego zakresu, co jednak Autorka później w rozdziale analitycznym uzupełnia. Niezależnie od tego, w prezentacji metod badawczych warto wspomnieć choćby o zastosowanych metodach analizy danych i ich uzasadnieniu, czego braku nie usprawiedliwia diagnostyczny charakter badań.

Przyjęcie procedury badań podłużnych oraz organizacja i odstęp czasu w przeprowadzonych pomiarach są zasadne (s. 105), jednak – choć może to oczywiste – zabrakło mi w proponowanych wyjaśnieniach sposobu uzasadnienia dokonywania pomiaru zmiennych niezależnych: dlaczego pomiaru warunków przestrzennych i materialnych dokonano w trakcie 1 pomiaru, zaś warunków społeczno-emocjonalnych w 2 pomiarach, jeśli zachowane były wszystkie kryteria (oprócz rozwojowych) tożsamości badanych grup czy instytucji w obu pomiarach?

W kontekście zawartości treściowej, merytorycznej tej części rozdziału metodologicznego, warto jeszcze raz podkreślić, że Doktorantka w sposób wyczerpujący przedstawia wszystkie elementy procesu badawczego niezbędne do rozwiązania postawionego problemu/postawionych problemów badawczych, czasem jedynie brakuje głębszego uzasadnienia przyjętych założeń metodologicznych (np. braku hipotez, różnicy w pomiarach zmiennych niezależnych zależnie od ich statusu). Na szczególne podkreślenie zasługuje także dla mnie najmocniejsza strona projektowania badań własnych w obszarze doboru koncepcji do tworzenia i samo konstruowanie autorskich narzędzi diagno-

stycznych o zweryfikowanej jakości. Sama procedura ich tworzenia została bardzo dobrze opisana i udokumentowana, pokazując ogrom pracy koncepcyjnej i zarazem wysiłku realizacyjnego jakie włożyła ich Autorka do rzetelnego przygotowania warsztatu badawczego wykorzystanego w swoim projekcie badawczym.

DOBÓR PRÓBY: Zastosowany w badaniach dobór placówek do badań i celowy dobór próby (s. 142-146) dokonany wedle uściślonych i dobrze dobranych kryteriów (konceptje pracy, etap rozwoju), został dobrze opisany, a dodatkowo placówki i próba została dokładnie scharakteryzowana z ich uwzględnieniem. Podkreślenia wymaga fakt, że Doktorantka, dokonując wyboru badań podłużnych, wykonała wiele zabiegów, aby uprawomocnić prawidłowe postępowanie w tym zakresie oraz pozyskać wartościowy materiał badawczy – np. przestrzeganie zasad etycznych, pozyskanie zgód rodziców badanych. Ten wysiłek i zaangażowanie budzi podziw i należy go wyraźnie podkreślić. Jednocześnie musimy mieć świadomość, że Doktorantka na pewno – choć o tym nie wspomina – musiała zmagać się z licznymi barierami, które z pewnością pojawiały się zarówno na etapie organizowania badań, jak i w trakcie zdobywania danych.

METODY ANALIZY DANYCH: Dobór metod analiz statystycznych nie został przedstawiony w założeniach metodologicznych, nie został też merytorycznie uzasadniony, jednak w trakcie prezentacji wyników badań był wskazywany (np. s. 147, 149 i inne) oraz zapewne świadomie wykorzystany do realizacji zakładanych celów. Model badanych zmiennych oraz postawione pytania badawcze uzasadniają przyjętą procedurę analiz statystycznych.

Podsumowując część metodologiczną recenzowanej pracy, Doktorantka wykazuje się dużą świadomością i dojrzałością metodologiczną, mierzoną zarówno jakością przygotowanego projektu badawczego, jak i wystarczającą zwykle zdolnością do uzasadniania przyjętych założeń metodologicznych (tu wskazywałam pewne deficyty). Co ważne, Autorka nie popełnia błędu wikłania się w niepotrzebne dyskusje metodologiczne i definiowanie pojęć metodologicznych, ale czasem trochę zaniedbuje dokumentowanie czy uzasadnianie dlaczego „coś projektuje w taki, a nie inny sposób”. Projekt badań zawiera jednak wszystkie konieczne elementy dla przyjętego modelu badań, co jest pozytywnym prognostykiem dla jego pomyślnej realizacji, zaś wskazane w nich „deficyty” nie mają charakteru dyskredytującego pedagogiczną wartość i jakość uzyskanych rezultatów. Pomimo pewnych (nielicznych) niedoskonałości, wskazanych wcześniej, jakoś

zaprojektowanego badania i jego realizacja stanowi pozytywną przesłankę dalszego rozwoju naukowego Doktorantki oraz przesłankę uzyskania wartościowych pedagogicznie wyników badań. Niewątpliwym walorem pracy jest także wybór schematu badań podłużnych, trudniejszych w realizacji oraz bardziej pracochłonnych, stąd wymagających większego wysiłku i zaangażowania badacza. Zaprezentowany poziom wiedzy metodologicznej Doktorantki świadczy niewątpliwie o jej potencjale badawczym i dużych możliwościach dalszego rozwoju naukowego.

Rozdział 3 Warunki do rozwoju psychospołecznego tworzone dzieciom w wieku niemowlęcym w wybranych placówkach opieki i edukacji i ich znaczenie dla wybranych efektów rozwoju psychospołecznego tych dzieci

Rozdział trzeci w całości poświęcony jest analizie wyników badań własnych, konsekwentnie i w sposób spójny z założeniami metodologicznymi prezentuje uzyskane rezultaty dokonanych 2 pomiarów, w 10 grupach dzieci, w 4 placówkach wczesnej opieki i edukacji. Analiza wyników badań stanowi imponującą i słusznie największą część pracy, dokumentującą umiejętności wykorzystania świadomie i dobrze dobranych statystyk i testów statystycznych. Wyniki są wystarczająco uwiarygodnione, a rezultaty analizy znaczące dla opisu i wyjaśniania przedmiotowych dla pracy zjawisk (przyjętej przestrzeni empirycznej). W ogólnej ocenie jest to jednak tzw. „czysty opis” prezentujący wyniki, jednak bez nadawania im znaczeń, czyli interpretacji w kontekście przyjętych założeń teoretycznych. Nie byłoby w tym nic złego, oprócz trudności recepcji tekstu przez czytelnika, gdyby prezentację wyników kończyła ich pogłębiona dyskusja. Dyskusji wyników jednak nie ma, a zakończenie, które zwykle pełni inną funkcję niż ta nadana przez Autorkę, niestety nie w pełni ją zastępuje. Tak bogaty materiał empiryczny analizowany w kontekście kilku problemów badawczych i w złożonym koncepcyjnie projekcie obejmującym wielowymiarowe ujęcie warunków rozwoju i dwuwymiarowe ujęcie efektów rozwojowych, wymagałoby znacznie szerszego omówienia edukacyjnych i rozwojowych znaczeń czy interpretacji. Bardzo dobrze zaprojektowane badania, trudne realizacyjnie i dające bardzo bogaty materiał empiryczny nie zostały w moim przekonaniu w pełni wykorzystane w warstwie interpretacyjnej, co częściowo musi przekładać się (niestety niepozytywnie) na zakres i jakość rekomendacji formułowanych dla praktyki opiekuńczej i edukacyjnej.

STRUKTURA ROZDZIAŁU: Struktura i sposób analizy uzyskanego materiału empirycznego stanowi logiczną konsekwencję konceptualizacji problematyki badawczej. Stanowi więc merytorycznie następstwo przyjętych założeń metodologicznych, prowadząc kolejno do realizacji postawionych celów poprzez rozwiązywanie postawionych problemów. W merytorycznie uzasadnionej strukturze Autorka rozpoczyna analizę od przedstawienia statystyk opisowych przyjętych zmiennych, kolejno przedstawia zmiany w zakresie zmiennych zależnych (poziom autonomii i samoregulacji), następnie dokonuje opisu zmiennych niezależnych (warunki rozwoju: przestrzenne, materialne i społeczno-emocjonalne), kończąc rozdział prezentacją zmian w zakresie wybranych efektów rozwojowych (autonomia i samoregulacja) analizowanych w kontekście tworzonych warunków rozwoju i koncepcji pracy z dzieckiem. Odzwierciedla to założenia przyjętego modelu zmiennych, który został zaprezentowany wcześniej (Ryc. 2.3.1., s. 89).

Podsumowując część analityczną, Doktorantka panuje nad materiałem, dobrze go strukturalizując, ale widoczna jest tu nadmiarowa tendencja do jedynie opisu statystyk i koncentrowanie się głównie na nich, bez – jak wskazałam wcześniej – nadawania im na bieżąco interpretacyjnych znaczeń (lub podjęcia tego wysiłku w osobnym akapicie dotyczącym dyskusji wyników). Sposób narracji jest oczywiście kwestią wyboru piszącego twórcy, jednak w tej narracji nie może zabraknąć ważnych elementów związanych z pogłębioną dyskusją wyników, która jeśli nie jest dokonywana na bieżąco (w trakcie analizy), powinna znaleźć się jako odrębny akapit po dokonaniu analizy *stricte* opisowej. Czasem też widoczne jest swoiste – jak to nazywam – pomieszanie stylów narracji, np. wyraźnie jakościowo ujęty tytuł całego rozdziału, zaś tytuły części z podrozdziałów ujęte *stricte* w języku ilościowo-statystycznym (przykładowo: *Charakterystyka zmiennych zależnych i niezależnych szczegółowych*). Nie jest to oczywiście zarzut, bo być nim nie może, ale wskazanie na przyszłość, może doskonalące styl pisarski Autorki, jeśli chciałaby przygotować publikację ze zrealizowanego projektu. Jest to zatem jedynie uwaga redakcyjna, gdyż zbyt techniczno-statystyczny język prezentacji materiału badawczego (tzw. „czysty opis”), pozbawiony odniesień interpretacyjnych, powoduje, że cały rozdział analityczny robi wrażenie raportowania (raportu z badań), co może zniechęcać do czytania jego treści. Styl prezentacji jest jednak kwestią wyboru, prezentując w moim odczuciu dwa konkurujące ze sobą style narracji, co zapewne związane jest częściowo ze zmianą statusu nauk pedagogicznych, czyli: narracji właściwej dla nauk społecznych lub

charakterystycznej dla nauk humanistycznych (jest to jednak jedynie osobista refleksja). Praca w moim przekonaniu zyskałaby jednak na „atrakcyjności” dla czytelnika, gdyby oprócz opisu rezultatów pojawiały się do nich komentarze teoretyczne czy odniesienia praktyczne („na bieżąco”).

Zakończenie

Pracę wieńczy ***zakończenie***, które jest najbardziej interesującą dla czytelnika/recenzenta częścią pracy, zaś powinno pełnić funkcję rzeczywistej dyskusji wyników (jeśli nie ma odrębnego akapitu temu poświęconego), jest ich komentowaniem i interpretacją z odniesieniem do teorii i wyników innych badań empirycznych, co stanowi podstawę włączania w toku narracji przesłanek do formułowania wskazówek i rekomendacji praktycznych, możliwych do zastosowania w systemie wczesnej opieki i edukacji. Rekapitulacja czy podsumowanie wyników (w tym przypadku zakończenie) jest ich dobrze przygotowanym syntetycznym podsumowaniem, porządkowanym przez założone cele i kolejno stawiane pytania badawcze. Daje też pełny obraz przyjętego modelu analiz, czyli charakterystyk zmiennych i ich powiązań (diagnoza), mając też częściowo charakter dyskusji wyników (próby rzeczywistej dyskusji wyników znalazłam jedynie na s. 261-263; s. 265). Niestety w moim odczuciu dyskusji niewystarczająco pogłębionej teoretycznie, choć ukierunkowanej praktycznie. Założenia teoretyczne pracy dają daleko większe możliwości interpretacyjne. Może jednak patrzę na to z perspektywy „mocno dojrzałego” i z „przebrzmiałej epoki humanizmu” badacza, który stracił rozeznanie zarówno w zakresie możliwości np. interpretacyjnych młodszych adeptów nauki, jak i rozeznanie w obowiązujących obecnie trendach „uprawiania nauki”. Można jednak przyjąć, że cel teoretyczny pracy został zrealizowany, choć niedostatecznie interpretacyjnie skomentowany. Autorka zrealizowała także drugi z przyjętych celów: wdrożeniowo-praktyczny (s. 267-271), przedstawiając rekomendacje dotyczące właściwych i sprzyjających rozwojowi psychospołecznemu dziecka warunków przestrzennych, materialnych i społeczno-emocjonalnych, jakie winny tworzyć instytucje wczesnej opieki i edukacji. Cel ten został także zrealizowany dzięki dostarczeniu praktykom zweryfikowanych narzędzi do diagnozy i monitorowania rozwoju psychospołecznego małych dzieci: narzędzia do obserwacji efektów rozwoju dzieci w wieku poniemowlęcym w zakresie auto-

nomii; narzędzia do oceny efektów rozwoju w zakresie samoregulacji. Ten rezultat pracy uznaję subiektywnie jako najbardziej znaczący dla jej pozytywnej oceny.

POZOSTAŁE UWAGI:

Jak w każdej pracy, szczególnie o tak dużej zawartości treściowej i objętości, znaleźć można (dyskusyjne) błędy językowe i inne drobne niedoskonałości, jednak są one bardzo nieliczne i nie mają znaczenia dla wartości merytorycznej pracy. Ponadto większość sformułowanych uwag nie wnosi zasadniczo nic do istotnej merytorycznej krytyki pracy, stanowią one jedynie wskazania na przyszłość, doskonalące warsztat badawczy, naukowy, pisarski Doktorantki.

Ze względu na praktyczne znaczenie projektu, a także w niewiele mniejszym stopniu ze względu na przyjętą procedurę badawczą i interesujący materiał empiryczny, a przede wszystkim promowanie w praktyce przygotowanych narzędzi do monitorowania/oceny rozwoju psychospołecznego małego dziecka, jednak po znaczącej rekonstrukcji tekstu, jeśli Komisja przychyli się do takiego wniosku, który uznaję za zasadny – warto tę pracę choćby w części opublikować. Publikacja książkowa musiałaby jednak wiązać się ze znacząco zmienioną formą narracji i prezentacji projektu badawczego.

KONKLUZJA

Przytoczony opis pracy pozwala postawić ogólny wniosek, że Pani mgr Alicja Potorska przedstawiła istotny poznawczo i jednocześnie praktycznie znaczący projekt badawczy, wielowymiarowo charakteryzujący przedmiotowe dlań zjawiska i ich potencjalne powiązania. Jego realizacja, choć niewolna od niewielkich niedoskonałości, pozwala wnioskować, że w stopniu większym niż wystarczający udokumentowane zostały umiejętności i kompetencje do prowadzenia pracy naukowej przez Doktorantkę.

Doktorantka wykazuje się dobrą ogólną wiedzą naukową w danej dyscyplinie naukowej, odnoszącej się do postawionego problemu, dużą świadomością i wiedzą metodologiczną, pozwalającą planować i realizować badania odnośnie oryginalnego na gruncie pedagogiki problemu badawczego czy realizować trudny – choćby organizacyjnie i ze względu na specyfikę okresu rozwojowego badanych osób – projekt badawczy. Zrealizowała także zakładane cele pracy, rozwiązując oryginalny problem badawczy, na

podstawie którego sformułowała istotne rekomendacje dla praktyki pedagogicznej. Przedstawiony materiał teoretyczny i empiryczny jest istotny dla rozwiązywania problemów z zakresu pedagogiki opiekuńczej, pedagogiki małego dziecka, a nade wszystko interesujący poznawczo, bądź także lub przede wszystkim utylitarnie.

Konkludując, za ważny i wartościowy wkład Doktorantki do pedagogiki zaliczyłabym głównie:

(1) eksplorację ważnych z perspektywy dyscypliny obszarów badań, stosunkowo rzadko w prezentowanej perspektywie i metodologii, a także w grupie badawczej, podejmowanych przez pedagogów (projekt zakładający bezpośrednio aplikację wyników w praktyce opiekuńczo-edukacyjnej; realizacja badań w „grupie niewidzialnej”);

(2) dużą erudycję oraz umiejętność wyboru, analizy i syntetyzowania tekstów naukowych (dobrze określone pojęcia, definicje zjawisk i egzemplifikacja zależności między nimi);

(3) próbę oceny warunków sprzyjających rozwojowi psychospołecznemu małego dziecka, wraz z próbą ich zsyntetyzowania, ukierunkowaną na sformułowanie zaleceń dla praktyki pedagogicznej w przestrzeni działalności instytucji wczesnej opieki i edukacji;

(4) przygotowanie dla praktyki opiekuńczej i edukacyjnej pozytywnie zweryfikowanych i wartościowych narzędzi do oceny rozwoju psychospołecznego małego dziecka w zakresie autonomii i samoregulacji, a także konstrukcja narzędzia do oceny warunków rozwoju psychospołecznego w instytucjach wczesnej opieki i edukacji;

(5) dobre przygotowanie metodologiczno-statystyczne, wystarczająca zdolność do realizacji świadomie i refleksyjnie konstruowanych projektów badawczych.

W moim przekonaniu oceniana rozprawa spełnia w stopniu wystarczającym wymagania stawiane rozprawom doktorskim, gdyż Doktorantka stawia i rozwiązuje ważny i oryginalny pedagogicznie problem naukowy, ułożony dobrze teoretycznie i bazujący na wiedzy teoretycznej reprezentatywnej dla przedmiotowej dziedziny naukowej; wykazuje wystarczające na tym etapie rozwoju naukowego kompetencje metodologiczne, co daje podstawę do wnioskowania o możliwości rozwoju w kierunku samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, skutkującej coraz bardziej świadomym realizowaniem zakładanych celów.

Mając także na uwadze istotność pedagogiczną i społeczną podjętego w pracy problemu badawczego, znaczenie praktyczne dokonanych eksploracji empirycznych,

dobrze przygotowanie teoretyczne i dużą świadomość metodologiczną Doktorantki, praca może być w moim przekonaniu podstawą dalszego postępowania w przewodzie doktorskim. Praca spełnia bowiem wymagania obowiązującej ustawy o stopniach i tytule naukowym. Wnioskuje zatem o dopuszczenie mgr Alicji Potorskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Katowice, 29.09.2021

Ewa Wysocka